ISSN -2583-147X (P), **Vol.- 9, Issue No.VII, October 2023**
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଫକୀରମୋହନ

ଡକ୍ଟର ଅରବିନ୍ଦ ଦାସ

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରିକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନଧାରାକୁ ବଦଳାଇବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିକୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ କରିବାକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ମିଶନାରୀମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ମିଶନାରୀମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରୁ ତ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଶା ସମ୍ଭବ ଏବଂ ନୂତନ ସ୍ୱପ୍ନର ପରିକଳ୍ପନା । ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମକରି ଓଡ଼ିଶାରେ ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁଦ୍ରଣ ସାମଗ୍ରି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା; ଏହି ପୁସ୍ତକ କଲିକତା ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ରୀରାମପୁର ମିଶନ ପ୍ରେସ୍‌ରୁ ମୁଦ୍ରିତ ହେଉଥିଲା । ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ୧୮୩୭ ମସିହାରେ 'ଓଡ଼ିଶା ମିଶନ ପ୍ରେସ' କଟକରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । କ୍ରମେ ବିଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଚଳନ ଏବଂ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରିତ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରତ୍ରିକା 'ଜ୍ଞାନାରୁଣ'(୧୮୪୯) ର ପ୍ରକାଶନ ହେଲା । 'ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ରିକା' (୧୮୫୬), 'ଅରୁଣୋଦୟ' (୧୮୬୧) ଏହି ଦୁଇଟି ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ମିଶନାରୀମାନଙ୍କ ଫଳପ୍ରସୁତ । ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ,ସହଯୋଗ ଫଳରେ ଆଧୁନିକତାର ଆନୟନ କଲା ଓଡ଼ିଶା । ଫଳରେ ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି, ରୀତିନୀତି ଓ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନରୁ ଓଡ଼ିଶାର କିଛି ଶିକ୍ଷିତ ମହଲ ବା ଗୋଷ୍ଠୀ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରୁ ପ୍ରଥମ କରି ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜନ୍ମ ନେଲା 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' (୧୮୬୬) ସାପ୍ତାହିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର । ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଶା ପରିମଣ୍ଡଳରେ ଦେଖା ଦେଇଛି 'ବୋଧଦାୟିନୀ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା' (୧୮୬୮), 'ଉତ୍କଳପୁତ୍ର' (୧୮୭୩), 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' (୧୮୭୩) 'ଉତ୍କଳ ମଧୁପ' (୧୮୭୮) 'ନବସମ୍ବାଦ' (୧୮୮୩) 'ଓଡ଼ିଆ' (୧୮୮୩) 'ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବସମ୍ବାଦ'(୧୮୮୮), 'ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ' (୧୮୮୯), 'ଉତ୍କଳ ପ୍ରଭା'(୧୮୯୧), 'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ' (୧୮୯୩), 'ବିଜୁଳି' (୧୮୯୩) ଏବଂ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' (୧୮୯୭) ଆଦି ଅନେକ ପତ୍ର-ପତ୍ରିକା । ଏହି ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଚଳନ ଫଳରେ ବହୁତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଏବଂ ପରିଚିତି ପାଇଲେ । ଏହି ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ନାମକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଓ ସଂପାଦନାରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ 'ବୋଧଦାୟିନୀ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ର ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଥିଲା । ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ଓ କର୍ମ ସଂସ୍ଥାନ ପାଇଁ ଫକୀରମୋହନ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଫଳରେ ନିଜର ଇଚ୍ଛା ଅପୂରଣୀୟ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ସେ 'ବୋଧଦାୟିନୀ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦବାହିକା' କାହିଁକି ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରପତ୍ରିକାକୁ ଆପଣେଇଛନ୍ତି । ଯେହେତୁ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀ ଏବଂ କାଳେ ନିଜସ୍ୱ ଜୀବନ ଶୈଳୀକୁ ଅସୁବିଧା ପ୍ରକଟ କରିବ; ତେଣୁ ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଛଦ୍ମ ନାମରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବହୁ ସନ୍ଦେହ ଓ ସଂଭାବନା ଭିତରେ ଜଣେ ବାହିକା ପାଠକ, ଜଣେ ନିଦା ଓଡ଼ିଆ, ବିଚଳିତ ମତି ବୃଦ୍ଧ, ବୃଦ୍ଧଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ, ଡୋମପଡ଼ା, ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ, ପଞ୍ଚୁଚନ୍ଦ୍ର ଧୀରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ପଞ୍ଚାନନ, ଶ୍ରୀବିଦେଶସ୍ଥ ବନ୍ଧୁ, ଜଣେ କୃତବିଦ୍ୟ ଲେଖକ, ବୁଲା ଫକୀର, ବିଦେଶସ୍ଥ ବନ୍ଧୁ, ଜଣେ କେହି, ଜଣେ ହରବୋଲା, ଧୂର୍ଜଟୀ, ଶ୍ରୀ, ଦରବାରୀ ଟାଉଟର, ଏମିତି କିଛି ଛଦ୍ମନାମ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସହିତ ଯୋଡ଼ି ହୋଇଯାଏ । ଏହି ସବୁ ନାମକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କିଛି ପତ୍ରିକା ପୃଷ୍ଠାରୁ , କିଛି ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନାରୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବା ଓ ଚିହ୍ନେଇବାର ଆଉ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରୟାସ କରେ ଏହି ଆଲୋଚନା । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଉକ୍ତ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ଅଛି ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ । ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଅନେକ

ଲେଖା ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗର କିଛି ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାକୁ ଖୋରାକ ଯୋଗାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଏହି ଆଲୋଚନାରେ ସାମିଲ କରାଯାଇ ପାରିନାହିଁ ।

ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି :

ସମ୍ପାଦକ, କବି, ପ୍ରାବନ୍ଧିକ, ଗାଳ୍ପିକ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ଭାବରେ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଦେଖା ଯାଆନ୍ତି ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ । ଏହା ଛଡ଼ା ପାଠକୀୟ, ଲେଖକୀୟ ମତାମତରେ ଚିଠିପତ୍ର ବା ପ୍ରେରିତ ବା ପ୍ରାପ୍ତ ଆଦି ଶୀର୍ଷକରେ ଅନେକ ଲେଖାକୁ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ବୋଲି ଦାବୀ କରାଯାଏ । 'ବୋଧଦାୟିନୀ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ର ଅପ୍ରାପ୍ତି ଏବଂ 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦବାହିକା' (୧୮୭୨)ର ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା, ତାରିଖ, ମାସ ଓ ବର୍ଷ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷଣକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ନାନାବିଧ ବିଭ୍ରାନ୍ତି ଦେଖାଦିଏ । ଅନେକ ସମ୍ବାଦ ଏହି ସମୟରେ କହାଣୀଧର୍ମିତାକୁ ଆପଣେଇଥିଲା । ଏହି କହାଣୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଉପସ୍ଥାପନାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କିଛି ଲେଖାକୁ ଗଳ୍ପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ଧରଣର ବହୁତ ଲେଖା ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବୋଲି ଅନୁମିତ । ଦୁର୍ଗା ପ୍ରସନ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀ, କଇଳାଶ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି, ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ଆଦି ଅନେକ ଗବେଷକ ଏହିଭଳି କେତକ ଗଳ୍ପକୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବୋଲି ପରିଚିତି କରାଇଛନ୍ତି । ତେବେ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପରିସର ଭିତରେ ଆସୁଥିବା ଏ ଧରଣର ଗଳ୍ପ ବା କହାଣୀ ହେଉଛି – ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନ (ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା- ୯/୨୨ସଂଖ୍ୟା, ୧-୨-୧୮୭୭; ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ) ମୁହଁରେ ନିଆଁ (ବା.ସ.-୨୦/୪୫ ସଂଖ୍ୟା-୨୪-୧୧-୧୮୮୭ (ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ), ରେବତୀ (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ - ୨/୧୦ ସଂଖ୍ୟା- ଅକ୍ଟୋବର-୧୮୯୮ ଏହା ଅବଶ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଳ୍ପ ଭାବରେ ସୀକୃତ) ଏବଂ କୁଳକୁନ୍ତଳା (ଉ.ସା-୩/୧୦ ସଂଖ୍ୟା-ଅକ୍ଟୋବର-୧୮୯୯ (ଧୂର୍ଜଟୀ) ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଗଳ୍ପ ବା କହାଣୀ ଭାବରେ ସମାଲୋଚକ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।ଏମିତି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ କେତେକ ଗଳ୍ପ କାହାଣୀ ଧର୍ମୀ, ସମ୍ବାଦ, ରହସ୍ୟ, ଚୂର୍ଣ୍ଣକ ବା ଆଖ୍ୟାୟିକାକୁ ମଧ୍ୟ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଥା ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକାରେ ବାହାରବାଟୀ (୧୬/୩୭ =୧୩/ ୧୯-୮୩) ହିତୋପଦେଶ ରହସ୍ୟ (୧୯/୧ = ୭-୧-୮୬) ନୀତିଶିକ୍ଷା ରହସ୍ୟ (୧୯/୩ = ୨୧-୧-୮୬) ଖୋସ ଗଳ୍ପ (୧୯/୭= ୧୮-୨-୮୬) ଓ ୧୯/୧୦=୧୧-୩-୮୬) ପୂଜା ରହସ୍ୟ (୧୯/୪୧=୨୮-୧୦-୮୬) ବଡ଼ ଦିନ (୨୦/୧=୬- ୧-୮୭) ବାଇନାଚ ଆହୁରି... (୨୦/୨=୨୦-୧-୮୭ ଓ ୨୦/ ୩=୨୦-୧-୮୭ ନବବର୍ଷ ରହସ୍ୟ (୨୦/୪=୨୦-୧-୮୭) ଆବିଷ୍କାର (୨୦/୪୯=୨୨-୧୨-୮୭), ସ୍ତାବକ (୨୦/ ୪୮=୧୩-୧୨-୮୮), ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱ (୨୩/୪୨=୩୦- ୧୦-୯୦) ଋତୁରାଜ ବସନ୍ତ (୨୦/୧୯=୭-୫-୯୧) ସ୍ମାର୍ତ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବ (୨୪/୨୦=୧୪-୫-୯୧), ବୀର ବଙ୍ଗାଳୀ (୨୪/ ୨୮=୯-୭-୯୧), ଗଣେଶ ଚତୁର୍ଥୀ (୨୪/୩୭=୧୦-୯- ୯୧) ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାପୂଜା (୨୪/୪୨=୨୯-୧୦-୯୧) ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି (୨୫/୨=୧୪-୧-୯୨), କେଦାର ନାଗର (୨୫/୩=୨୧-୧-୯୨)ମାନବ ତତ୍ତ୍ୱ (୨୫/୧୪=୨୮-୧- ୯୨) ଏବଂ କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା (୨୫/୨୪=୧୬-୬-୯୨) ଆଦି ଅନେକ କାହାଣୀକୁ ଠାବ କରାଯାଇପାରେ । ଉପରୋକ୍ତ କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକ ରହସ୍ୟ ଓ ପ୍ରାପ୍ତ ନାମରେ ମୂଳ ପ୍ରତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ମାତ୍ର, ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ଫକୀରମୋହଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଏହାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନୂତନ ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ରୂପେ ବୀର ବଙ୍ଗାଳୀ ରହସ୍ୟ ନାମରେ ଥିଲା; ଦେବେନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ଏହାକୁ ନୂତନ ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏମିତି ବାହାର ବାଟୀ (ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ) ବାଇନାଚ ଆହୁରୀ... ବୁଲା ଫକୀର, ନବବର୍ଷର ରହସ୍ୟ-ଜଣେକେହି,ଆବିଷ୍କାର-ଜଣେ ହରବୋଲା ନାମରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ 'ନନାଙ୍କ ପାଞ୍ଜି'- ପଞ୍ଚୁଚନ୍ଦ୍ର ଧୀରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ନାମରେ ୨/୨ ସଂଖ୍ୟା, ଫେବୃଆରୀ-୧୮୯୮ ମସିହାରୁ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । ଠିକ ଏମିତି ଏହି ପତ୍ରିକାରେ 'ରଙ୍ଗରସ'- ଶ୍ରୀ ପଞ୍ଚାନନ ନାମକୁ ରଖି ୧/୫- ୬ ସଂଖ୍ୟା ଏପ୍ରିଲ, ମେ-୧୮୯୭ ରୁ ଶୁଭାରମ୍ଭ ହୋଇ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଛି । 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' -୧୫/୧୨ ସଂଖ୍ୟା ୨୯-୫-୮୦ ମସିହା ପ୍ରାପ୍ତ ସ୍ତମ୍ଭରେ ରହସ୍ୟ ଶୀର୍ଷକରେ ଏବଂ ଜଣେ କୃତବିଦ୍ୟ ଲେଖକ ନାମରେ ୨୦/୨୨=୩୦-୫-୧୮୮୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେମିତି 'ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ' ୪/୪୯ ସଂଖ୍ୟା, ୧୦-୫-୧୮୯୩ ରେ 'ବାଇମହାନ୍ତି ପାଞ୍ଜି' ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର । ରହସ୍ୟ ନାମରେ'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' ୧/୧, ୧/ ୨, ୧/୩, ୧/୪=୧୮୭୩ ସଂଖ୍ୟା ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ କାହାଣୀଧର୍ମିତା ପରିଲକ୍ଷିତ । ଖୋଜି ବସିଲେ ଏବଂ ଅନିସନ୍ଧିତ୍ସୁ ହେଲେ ଏମିତି ଅନେକ ଗଳ୍ପ ବା କାହାଣୀ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ କୃତୀ ଭାବରେ ପରିଚିତ ପାଇପାରେ । 'ଠକ ଅବଧାନ' , 'ବୋଧଦାୟିନୀ

ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦବାହିକା' ୧/୬-ଜାନୁଆରୀ ୧୮୬୯ ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏଥିରେ କାହାଣୀଧର୍ମିତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପାଇଛି । ଏହା ପୁନର୍ବାର 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' ୪/୧୦, ୬-୩-୧୮୬୯ ସଂଖ୍ୟାରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହିପରି ବ୍ରାହ୍ମଣର ସ୍ତ୍ରୀ ବିକ୍ରୟ ଓ ପୁଲିସିମାନଙ୍କୁ ମିଆଜ୍, 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା' ୪/୨୨ ୧-୬-୭୩ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକାର୍ପିତ ହୋଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବାଦ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଳ୍ପପରି ମନେ ହୁଏ । ଆଜି ବି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ 'ଲଛମନିଆ' ଗଳ୍ପ ମିଳୁନାହିଁ । ମିଳୁ ନାହିଁ ମଧ୍ୟ ଫକୀରମୋହନ ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ନାରୀ ଜାତିର ପରିଧେୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ' । 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ରେ କେତେକ ସମ୍ବାଦ, ରହସ୍ୟ ଓ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏହାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଭଳି ଅବବୋଧ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି କ୍ରମେ କିଛି ଲେଖାକୁ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ । ଏହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ବା ବିବରଣୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ।

'ପ୍ରଥମେ ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ରେ କିଛି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ । ଯଥା- 'ମନ୍ଦିର ମାନଙ୍କରେ କୁତ୍ସିତ ମୂର୍ତ୍ତି' (୩/୭=୧୬-୧୦-୭୨) 'ଗଡ଼ଜାତର ରାଜାମାନେ' (୭/୧=୧-୮-୭୪) 'ଉଡ଼ିଶ୍ୟାର ଆଧୁନିକ ଅବସ୍ଥା' (୭/୨=୧୬-୮-୭୪) 'ଆୟଦେଖି କର ବୟେ ପଛକୁ କାଳେ ଟାଣଟୁଣ ହୁଏ' (୭/୧୧=୧-୨-୭୫), 'ସୂର୍ଯ୍ୟ' (୭/୧୨=୧୬-୮-୩୪) 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ'(୭/୧୪=୧୬-୩-୭୫) 'ବାହା ବିବାଦ' (ଆରମ୍ଭ-୭/୨୨=୧୬-୭-୩୫ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ), 'ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କବିରାଜ' (୮/୧୩=୧୬-୨-୭୬) 'ପୃଥକ ନହୁଅ'(୧୦/୧୩=୧-୯-୭୭), 'ନୁଖିଲା ମୁଣ୍ଡ କାହୁଁ ତେଲିଆ ହେବ?' (୧୦/୬=୧-୧୧-୭୭) 'କୃଷି ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଉନ୍ନତି ହୁଏ, ଚାକିରୀ ଦ୍ୱାରା ନୋହେଁ'(୧୩/୫୦=୧୬-୧୨-୮୦ ରୁ ଆରମ୍ଭ, ଧାରାବାହିକ), 'ଧୂମକେତୁ' (୧୪/୩୭=୧୫-୯-୮୧, ଧାରାବାହିକ), 'ନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୋଟିଏ ପରାମର୍ଶ'(୧୬/୬ = ୮-୨-୮୩), 'ପ୍ରକୃତ ଏକତା କାହାକୁ କହନ୍ତି' (୧୬/୨୨=୩୧-୫-୮୩), 'ଓଡ଼ିଶାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା' (୧୭/୩୧ = ୩୧-୭-୮୪, ଧାରାବାହିକ), 'ଢେଙ୍କାନାଳର କି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା' (୧୮ / ୩୮=୧୬-୯-୮୫), 'ଓଡ଼ିଶ୍ୟାର ଦହିଚୁଡ଼ାଖିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ' (୨୨/୧୧=୧୪-୩-୮୯), 'ଶାକ୍ୟ ସିଂହଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୋପା'(୨୨/୧୭= ୨୫-୪-୮୯), 'ଜାତି ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ' (୨୨/୨୯=୧୮-୭-୮୯), 'ସ୍ୱଭାବ ଓ ଦଣ୍ଡ' (୨୨/୪୯=୧୯-୧୨-୮୯), 'ମିଳନ' (୨୩/୧୦=୬-୩-୯୦ ଓ ୨୩/୧୨=୨୦-୩-୯୦), 'ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା' (୨୩/୧୫=୧୦-୪-୯୦; ଏହାର ଶୀର୍ଷକ ନଥିଲା; ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ଏହି ଶୀର୍ଷକଟି ଦେଇଛନ୍ତି), 'ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଉପଚିକୀର୍ଷା' (୨୩/୧୭=୨୪-୪-୯୦), 'ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଉପନିବେଶ '(୨୪/୯=୨୬-୨-୯୧ ରୁ ଆରମ୍ଭ ଧାରାବାହିକ), 'ବିଦ୍ୱେଷ ଓ ଭକ୍ତି'(୨୪/୪୩=୫-୧୧-୯୧) ଏବଂ 'କାବୁଲୀ ହିନ୍ଦୁ' (୨୫/୩୮ = ୨୨-୯-୯୨) ଆଦି ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦବାହିକା'ର ପୃଷ୍ଠାକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଥିଲା ।

'ଢେଙ୍କାନାଳର କି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା' 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା'ର ୨୦/୩୭ ସଂଖ୍ୟା ତା-୧୨-୯-୧୮୮୫ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ; ଏହା ପୂର୍ବରୁ 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । 'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ' ୪/୪ ସଖ୍ୟା ଜୁନ୍ ୧୮୯୭ରେ 'ଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟୋନ୍ନତି' ମୁଦ୍ରିତ ରୂପ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ; ଆନୁମାନିକତାରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର । ଏହିପରି 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ 'ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ର' (୧/୭ ସଂଖ୍ୟା ରୁ ଆରମ୍ଭ, ଧାରାବାହିକ) ଓ 'ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ' (୩/୧୨-ଡିସେମ୍ବର୧୮୯୯) ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । 'ଭ୍ରମଣ କାରୀର ପତ୍ର''ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ରେ ୨-୪-୮୬ ସଂଖ୍ୟାରୁ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ନନାଙ୍କ ପାଞ୍ଜି' (୨/୨- ଫେବୃଆରୀ ୧୮୯୮) ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧରଣର ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବେ ଦାବି ଉପସ୍ଥାପନ କରେ । 'ବାଇ ମହାନ୍ତି ପାଞ୍ଜି' 'ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ' ୪/୪୯ ସଂଖ୍ୟା ୧୦-୫-୯୩ ରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା; 'ରଙ୍ଗରସ' ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା; ଏଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବେ ଆକଳନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହା ଛଡ଼ା 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ 'ସମାଲୋଚନା' (୩/୧=୧୮୯୯ ଓ 'ସିରାଜ ଉଦ୍ଦୌଲାଙ୍କ ଚାଟଶାଳୀ ଓ ଗୁରୁ ଦକ୍ଷିଣା' (୩/୭ = ୧୮୯୯) ଏହି ଦୁଇଟି ଲେଖା ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବରେ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱାଦ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ଚିଠି ବା ପତ୍ରରେ ଫକୀର ମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କୁ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ଉନବିଂଶ ଶତକର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରାପ୍ତ, ପ୍ରାପ୍ତି ସ୍ୱୀକାର, ପ୍ରେରିତ ପତ୍ର ଏମିତି କିଛି ଶୀରୋନାମାରେ ପାଠକୀୟ, ଲେଖକୀୟ ସୁସଂର୍ପକ ଗଢ଼ିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ ବରଂ ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷତ୍ରୁଟି, ସୂଚନା, ସମ୍ଭାବନା ସଂର୍ପକରେ ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କୁ ସଚେତନ କରାଇବାକୁ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ରଖିଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ଉଭୟ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଧର୍ମୀ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଗଦ୍ୟ ଭିତ୍ତିରେ କିଛି ଏହି ଧରଣର ଲେଖା ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବର ପରିଲକ୍ଷିତ । ଏହି ପାଠକୀୟ ମତାମତ ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଅଭିମତରେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର କେତେକ ଲେଖାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଭାବେ ପରିଚିତି କରାଯାଇପାରେ । 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା' ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଋତୁରାଜ ବସନ୍ତ' (୨୪/୧୯=୭-୫-୯୧) ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନିଆଯାଇପାରେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ବଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରଚନା ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ପତ୍ର ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' ଜୁଲାଇ ୪ତାରିଖ ୧୮୬୮ ମସିହାରେ ମୁଦ୍ରିତ ।

'ମଠର ସମ୍ବାଦ'(ପ୍ରଦୀପ-୧/୧ ସଂଖ୍ୟା- ଜାନୁଆରୀ ୧୮୮୫ରୁ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ଆରମ୍ଭ) ଓ 'ଅନାଥିନୀ' (ପ୍ରଦୀପ-୧/୪ ସଂଖ୍ୟା -୧୮୮୫ରୁ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଆରମ୍ଭ) ଉପନ୍ୟାସ ଦୁଇଟି 'ଶ୍ରୀ' ଛଦ୍ମ ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହାକୁ ବିତର୍କ ଭାବେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ବୋଲି ଅନୁଶୀଳନ କରାଯାଉ ଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଚରଣ ବେହେରା ଏହି ଲେଖାକୁ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର କହିଲା ବେଳେ ଶ୍ରୀନିବାସ ମିଶ୍ର , ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ସିଂହ ଓ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ନୁହେଁ ବୋଲି କିଛି ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । 'ଛ ମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ' ଉପନ୍ୟାସଟି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୧/୧୦ ସଂଖ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଧୂର୍ଜଟୀ ନାମରେ ପରିଚିତି ପାଇଛି ।

'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ' ପତ୍ରିକାରେ 'ହସି ହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ' (୨/୭ ସଂଖ୍ୟା -ଜାନୁଆରୀ ୧୮୯୫), 'ସମାଧିକ୍ଷେତ୍ର' ଓ 'ଦାନ ନିର୍ବାଣ' (୨/୮ ସଂଖ୍ୟା ଫେବୃଆରୀ ୧୮୯୫) କବିତାଗୁଡ଼ିକ 'ଡୋମପଡ଼ା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର । ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ 'ଉପହାର' କବିତା ସଂକଳନରେ ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ୧୮୯୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟାରେ 'ଭଗ୍ନ ଶିବ ମନ୍ଦିର ' ନାମରେ ଏକ କବିତା ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ସେନାପତି ନାମରଖି ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ରଚନାର ସ୍ୱରୂପ :

ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟ ଦିଗରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ହସ୍ତଚାଳନା ଊନବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକା ପୃଷ୍ଠାକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଛି । ପଦ୍ୟ ଭିତରେ କବିତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରୟାସ ଖୁବ୍ ବେଶି ନହେଲେ ବି କମ୍ ନୁହେଁ; ଏହି ପତ୍ର-ପତ୍ରିକା ପୃଷ୍ଠାରେ । କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଦିଓ ଏହି ଶତାବ୍ଦୀରେ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ପାଇ ସାରିଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇନଥିଲା । ତେବେ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଫକୀରମୋହନୀୟ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକତାର ଝଲକରେ ପ୍ରାଚୀନ ଧାରାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିନାହିଁ । ରାଗ ରାଗିଣୀ ଓ ଛନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟକୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତା ଧରି ରଖିବାର ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ରଖେ । ଏଠାରେ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଭଗ୍ନ ଶିବ ମନ୍ଦିର' କବିତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ରସକୁଲ୍ୟା ରାଗିଣୀରେ କବିତାଟି ଝଙ୍କୃତ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ -

"ବୋଲ ଶିବାଳୟ ବୋଲ ସ୍ୱରୂପ,
କେ କଲା ଏ ରୂପ କୁତ୍ସିତ ରୂପ ।
ନିର୍ଜନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ରହିଛ ଉଭା,
ନାହିଁତ ଗୌରବ ପୂରବ ଶୋଭା ।
ପୂଜା ପାଇଁ ଶଙ୍କରଙ୍କୁ,
କେବେ କେହି ଭକ୍ତ ସେବା ଅନୁରକ୍ତ
ଆସୁଥିଲେ ଏ ସ୍ଥାନକୁ ? ୧ ।
ଶିବ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ନିଶିରେ ବସି,
ଦୀପାବଳୀ ଜାଳି ଗ୍ରାମ ରୂପସୀ ।
ହୁଳହୁଳି ଦେଇ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇ,
ବସିଥାନ୍ତି ଉଜାଗରେ ଥାଇ ।
କରୁଥିଲେ କିଣାବିକା,
ଚଣା ଭୁଜା ଚୂଡ଼ା ମିଠାଇ ଉଖୁଡ଼ା
ଦୋକାନୀ କରି ଜୀବିକା ।୩ ।"[୧]

'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁରେ' ପ୍ରକାଶିତ କବିତାଗୁଡ଼ିକ କରୁଣ ରସର କାରୁଣ୍ୟଭରା ସଂଗୀତରେ ନିଜ ଜୀବନର ଗାଥା ଗାଇଥିବା ପରି ମନେ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ:-

"ଜୀବନ ପ୍ରଭାସେ ମୋର ବିଭାଷ ରାଗିଣୀ
ଦାରୁଣ ନିଦାଘେ ପୂଣ୍ୟତୋୟା ତରଙ୍ଗିଣୀ
ଦରିଦ୍ର ପରଶମଣୀ କେ ନେଲା ଛଡ଼ାଇ
ହସିହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ" ।[୨]

ଆଧୁନିକ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ଓଡ଼ିଆର ବାସ୍ନା ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ରଚନାରୁ ହିଁ ଅଧିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ତେବେ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷଣ, ସଂପାଦକୀୟ, ଚିଠିପତ୍ର, ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ, ଆଲୋଚନା ଏବଂ ପ୍ରବନ୍ଧ ଏମିତି ବହୁବିଧ ବିଭାଗରେ ଫକୀରମୋହନ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ଏହିସବୁ ବିଭାଗ ଗଦ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଗଳ୍ପ ଓ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏକ ଐତିହାସିକ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଜନଜୀବନର କଥାକୁ ସୁନ୍ଦର ଓ ଚମତ୍କାର ଢଙ୍ଗରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଛନ୍ତି । କଥନ ଭଙ୍ଗୀର ସ୍ୱଚ୍ଛତା ପାଠକ ଏବଂ ଶ୍ରୋତାଙ୍କୁ ଗଳ୍ପର ଚରିତ୍ର ସହିତ ମିଶିଯିବାକୁ ପ୍ରବୋଧିତ କରେ । 'ମଠର ସମ୍ବାଦ'ରେ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କଥନ ଭଙ୍ଗୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ । ଯଥା-

"ଧର୍ମଦାସ ବାବାଜୀ ବଡ଼ ବିଜ୍ଞ ଲୋକ, ଅନେକ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ କରି ଅଛନ୍ତି, ଇଂରାଜୀ ଜାଣନ୍ତି, ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ଯ ଅଧିକାର ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ଲୋକଟା ବଡ଼ ଆମୋଦୀ, ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ ଲୋକ ମଠକୁ ଯିବା ଆସିବା କରନ୍ତି, ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟ, ବାବାଜୀ ଖଣ୍ଡିଏ କାଷ୍ଠାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭଦ୍ରଲୋକ ପ୍ରାୟ ୨୦ ଜଣ ସରିକି ଚାରିପାଖରେ ବେଢ଼ି ବସିଅଛନ୍ତି । ନାନା ପ୍ରକାର ଗପ ଲାଗିଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ଯରୁ ଜଣେ କହିଲେ; ବାବାଜି ! କାଲି ଗୋଟିଏ ଭାରି ସଭା ହୋଇଥିଲା । ବକ୍ତା ଜଳଦଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ ଉନ୍ନତି ସୋପାନରେ ଆରୋହଣ କରୁଅଛି, ଅତଏବ ଭ୍ରାତୃବର୍ଗ ଆସ, ଆଜି ଆମ୍ଭେମାନେ ଜୟନାଦରେ ପୃଥିବୀ କମ୍ପିତ କରିବା । ବାବାଜି ! ଏମନ୍ତ ଶୁଭ ଦିନରେ କି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଠ ନୀରବ ରହିଥିବ ? ଘୋର ଜୟଧ୍ୱନୀରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଠକୁ କମ୍ପିତ କରିବା ଉଚିତ ।"(୩) 'ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ'ର ଗଦ୍ୟ ସହିତ ପ୍ରାୟତଃ ଅଧିକାଂଶଙ୍କର ପରିଚିତି ଅଛି । ସେମିତି 'ଭ୍ରମଣକାରୀର ପତ୍ର' 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା' ୧୭/୪୪ ତା-୨୩-୧୧-୧୮୮୪ ସଂଖ୍ୟାରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଏହା ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ଅନେକ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଗଳ୍ପର ଚରିତ୍ର ପାଠକଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି । ବେଳେବେଳେ ନୀରବରେ ଅଶ୍ରୁ ବୁହାଇ ଦିଅନ୍ତି । ପୁଣି କେତେବେଳେ ହସାଇ ହସାଇ ବେଦମ୍ କରିଦିଏ ଗଳ୍ପର କଥାଭାଗ ବା କାହାଣୀ । ଓଡ଼ିଶାର ପାଣି-ପବନ, ରୀତି-ନୀତି, ଚାଲି-ଚଳଣୀ, ଆଚାର-ବେଭାରକୁ ଗଳ୍ପରେ ପ୍ରକଟନ କରି ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କୁ ଚମକେଇଛନ୍ତି ଫକୀରମୋହନ । ଫକୀରମୋହନୀୟ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖାଇଛି, ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନର କଥା କହିଛି, ନୀତିଶିକ୍ଷାରୁ ବାଇନାଚ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠକ ମହଲରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦାବୀ କରିଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ-

ସ୍ତ୍ରୀ- ଏ ନିଆଁ ଲଗା କାଳରେ ଭଲ ନାହିଁ । ଭଲ କହିଲେ ମନ୍ଦ ହେଲା; ଏତେ ରାତି ହେଲାଣି, ଭାତ ମୁଠାକ ଶୁଖି ଚଣା ହେଲାଣି, ଖାଇଲେ ଦେହ ବିଗିଡ଼ିବ; ମୁଁ କହିଲି ସେଥିରେ ମୋର ଦୋଷ ? ତୁମ୍ଭର ଘର ପାଖରେ କି କିଛି କର୍ମ ଥାଏ ନାହିଁ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ସବୁବେଳେ ଖାଲି କୁଢ଼ିଆଙ୍କ ପରି ଏଦ୍ୱାର ସେଦ୍ୱାର ବୁଲି ମଦମାଉଁସ ଖାଇବା ଲାଗି ଟାକି ପଡ଼ିଥାଅ ?

ବାବୁ- ତୁ ଆମ୍ଭର କି ମନ୍ଦାଚରଣ ବା ଅପକର୍ମ କରିବା ଦେଖିଲୁ ଯେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଅକଲ ଦେବାକୁ ବସିଅଛୁ । ଆମ୍ଭେ କି ତୋ ପରି ମୂର୍ଖ, ଆମ୍ଭେ ଦୋଷ ଗୁଣ ଭଲମନ୍ଦ ବିଚାର କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବୁଁ ? ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ଯେବେ ସବୁକଥା ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ, ତାହା ହେଲେ ସେମାନେ ନିଜର କିମ୍ବା ଦେଶର କିଛି ଉନ୍ନତି କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।"(୪)

କଥାକାର ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କଥାକଳ୍ପନା ଠାରୁ ଆଉ ଦୁଇପାଦ ଆଗକୁ ଯିବାର ନିଆରାପଣ ଜାହିର କରେ ତାଙ୍କ ରହସ୍ୟ-ପ୍ରସ୍ତାବ- ପ୍ରବନ୍ଧ-ଆଲୋଚନାର ଭିନ୍ନ ଉପସ୍ଥାପନା । ଏହି ଭିନ୍ନତାର ସ୍ୱାକ୍ଷର ବହନ କରେ 'ସମାଲୋଚନା' ଶୀର୍ଷକରେ ଏକ ନୂଆ ଗଦ୍ୟଧର୍ମୀ ଲେଖା । ଏ ଗଦ୍ୟର ରୂପ ଥିଲା ଏମିତି-

"ମୋହନ - ରେବତୀ କି ଦେଖିଛ ?

ଶଙ୍କର- ରେବତୀ କିଏ ?

ମୋ - ରେବତୀ ଗୋଟିଏ ଦୁଇ ତିନିମାସିଆ ଝିଅ ।

ଶ - କାହା ଝିଅ ?

ମୋ - ସାରିଆ ଭଉଣୀ ।

ଶ- କାହା ଝିଅ ?

ମୋ- ତାହାର ଗୋଟିଏ ଭାଇ ନାଁ- ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ।

x x x

ଶ- ରେବତୀ ସ୍କଟଙ୍କ ରେବେକା ପରି, କିମ୍ବା ଦ୍ୱିତୀୟଚନ୍ଦ୍ରର ଦୁର୍ଗେଶନନ୍ଦିନୀ ପରି ଖଣ୍ଡିଏ ହୋଇଥାନ୍ତା କି । ଏତ ଦଣ୍ଡକେ ସରିଗଲା ।

ମୋ- ଲେଖକ ବଡ଼ ଚତୁର । ଦେଶ କାଳ ପାତ୍ର ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କଠି ଖୁବ ଅଛି । ବାଲ୍ମୀକି ରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ସବୁ ଘରକୁ ଯାଇପାରିଲେ ନାହିଁ, କେବଳ ଭାଗବତ ଘରେ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ, ହେରଡଟସ୍ ରୂପ ଧାରଣ କରିବାରୁ ତାଙ୍କୁ କିଛି କାଳ ଛାତ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଦେଇ, ପଶ୍ଚାତ୍ ଛାପାଖାନାରେ ସଢ଼ାଇଲେ; ସେଠୁଁ କିଛି ନୀରବ ହୋଇ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଫକୀର ବେଶରେ ଗସ୍ତ କରି ଗସ୍ତଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ବଳରେ ନବନିର୍ମିତ ଗୃହରେ ଧୂର୍ଜଟି ରୂପେ ରେବତୀକୁ ଜନ୍ମଦାନ କଲେ । ରେବତୀ ପ୍ରତି ସାଧାରଣଙ୍କ ଆଦର ଦେଖିଲେ ଆଉ ଗସ୍ତ କରି ରେବୀର ଭାଇ ଭଉଣୀଗୁଡ଼ିକୁ ପଦାକୁ ବାହାର କରିବେ ।"(୫) ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ଲେଖାଟି ରହସ୍ୟ-ପ୍ରସ୍ତାବ-ପ୍ରବନ୍ଧ-ସମାଲୋଚନାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆଲେଖ୍ୟ ମାତ୍ର । 'କୃଷି ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଉନ୍ନତି ହୁଏ-ଚାକରୀ ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ' ପ୍ରବନ୍ଧରୁ କିଛି ଗଦ୍ୟାଂଶ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଥା- "ମହାଜନମାନେ କହି ଅଛନ୍ତି, ନ୍ୟାୟ ଏବଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ଉଦାହରଣ ମଧ୍ଯ କହୁଅଛି" "ବାଣିଜ୍ୟେ ବସତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ" ଇତ୍ୟାଦି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ସ୍ଥଳେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଉଦାହରଣ ନ ଦେଖାଇ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ଚାକ୍ଷୁଷ ଉଦାହରଣ ଦେଖାଇବୁଁ । ପୂର୍ବେ ଏହି ଓଡ଼ିଶାରେ ବାଣିଜ୍ୟର ସେହିପରି ସୁବିଧା ନଥିଲା; ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବିଦେଶରୁ ତେତେ ଧନ ଆସିପାରୁ ନଥିଲା ।

ଯେତେଦିନୁ ବହିଃବାଣିଜ୍ୟର ମାର୍ଗ ଫିଟିଅଛି ତେତେଦିନୁ ଆଶାନୁରୂପ ନ ହେଉ କିଛି ହେଲେ ଧନ ଆସୁଅଛି । ପୁଣି ବାଣିଜ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଧନ ଆସୁଅଛି କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେଥିର ମୂଳ ହେତୁ ।"[୬]

ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷଣର ଶୈଳୀ ଓ ସାମ୍ବାଦିକ ଗଦ୍ୟର ସ୍ୱରୂପରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଗଦ୍ୟରୂପକୁ ଅବଲୋକନ ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସମ୍ବାଦକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମୂଳକ-

"ବିବିଧ ସମ୍ବାଦ ।

ଏ ବରଷ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଆମ୍ବ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ହୋଇ ନଥିଲା ଏଥକୁ ଲୋକେ ଅନୁମାନ କରୁ ଅଛନ୍ତି ଧାନ ଉତ୍ତମ ହେବ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱର କରନ୍ତୁ "ଆମ୍ବ ଗୁଣେ ଧାନ" ଏ ପ୍ରବାଦ ମିଥ୍ୟା ହେଉ ।

ଦୀପିକା ବୋଲନ୍ତି –

ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଦେଶୀୟ ଭାଷା ଉନ୍ନତି ସକାଶେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି ମାତ୍ର ସ୍ଥାନୀୟ ହାକିମମାନଙ୍କୁ ସେ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ମନୋଯୋଗୀ ହେବାକୁ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ବଡ଼ ଦୁଃଖର ବିଷୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜର୍ଜ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଉନ ସାହେବ କଚେରୀରେ ଚଳୁଥିବା ଉଡ଼ିଆ ଭାଷା ସଂଶୋଧନ ସକାଶ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଉଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହାକିମମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ମନୋଯୁଗୀ ହେଲେ ବଡ଼ ସୁଖକର ହୁଅନ୍ତା ।

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଜଗତସିଂହପୁରରେ ଜଣେ ଅନ୍ଧ ଗୋଟିଏ ନରହତ୍ୟା କରିଅଛି । ଆଖି ଥିଲେ ନଜାଣି ଏ ଲୋକ କି କରନ୍ତା ।"[୭]

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ଓ ଆଲୋଚନା :

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଫକୀରମୋହନ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ସୂଚନା ଏବଂ ଆଲୋଚନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' ୨/୩୨=୧୦-୮-୧୮୬୭ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରାପ୍ତି ସମ୍ବାଦରେ 'ସରଳ ବ୍ୟାକରଣ' ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । 'ଭାରତ ବର୍ଷର ଇତିହାସ'ର ଭାଷାକୁ ସମାଲୋଚନା କରିଛି ଏହି ପତ୍ରିକା ୪/୧୫ତା ୧୦-୪-୬୯ ସଂଖ୍ୟାରେ । ଏହି ପତ୍ରିକାର ୫/୩୬ ସଂଖ୍ୟା ତା୧୦-୯-୭୦ ବେଳକୁ 'ଭାରତ ବର୍ଷର ଇତିହାସ'ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗକୁ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଛି । ୧୫-୭-୧୮୯୯ ମସିହାରେ 'ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା' 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ'ର ସମାଲୋଚନା କରିଛି । 'ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ର' ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଭାରତ ବର୍ଷ ଇତିହାସକୁ ପ୍ରକୃତ ଇତିହାସର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛି । 'ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ର'ର ପୃଷ୍ଠାରେ ଥିଲା ଏମିତି- "ଆଜି ହର ଓ ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ଖଣ୍ଡିଏ ଗଦ୍ୟ ବା ପଦ୍ୟମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରି ନାହିଁ, ସେନାପତି ରଚିତ ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ଛଡ଼ା ପ୍ରକୃତ ଇତିହାସ ଏ ଭାଷାରେ ଆଉ ଥିବାର ତ ଆମ୍ଭକୁ ଜଣାନାହିଁ ।"[୮]

'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' ଆରମ୍ଭରୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସହିତ ସୁସଂପର୍କ ରଖିଥିଲା । ପି.ଏମ.ସେନାପତି ଏଣ୍ଡ କୋଃ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ 'ବାଲେଶ୍ୱର ଉତ୍କଳ ପ୍ରେସ'ରୁ ଏହି ପତ୍ରିକାଟି ମୁଦ୍ରିତ ହେଉଥିଲା । ବୈକୁଣ୍ଠ ନାଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଏ ପ୍ରେସଟି ଭାଙ୍ଗିଯାଇଛି; ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନ ଓ 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' ମଧ୍ୟରେ ମତାନ୍ତର ଦେଖାଦେଇଛି । ୧୮୮୦ ବେଳକୁ ପୁଣି ଫକୀରମୋହନ 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' ସହିତ ଯୋଡ଼ି ହେବା କଥା ଏବଂ ଗ୍ରାହକ ହେବା କଥା 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ' ଭାଗ-୮/୨୮ସଂଖ୍ୟା; ୧୧-୭-୧୮୮୦ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ପରେ ପରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ 'ରାମାୟଣ' (ବାଳକାଣ୍ଡ)ର ସମୀକ୍ଷା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ଏହି ପ୍ରତ୍ରିକାରେ । ଆଲୋଚନାଟି ଥିଲା ଏମିତି- "ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଳକାଣ୍ଡର ପ୍ରାୟ ଅନେକ ଅଂଶ ପାଠ କରିଅଛୁ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବିଶେଷ କୌଣସି ଭୁଲ ଦେଖିବାକୁ ପାଇନାହୁଁ x x x । ପୁଣି ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ବିଜ୍ଞାପନ ଦେଖି ସେନାପତି ମହାଶୟଙ୍କଠାରୁ ଯେ ପରିମାଣରେ ଭାଷାର ଆଶା କରିଥିଲୁ ,ସେ ଆଶା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପୂରଣ ହୋଇ ନଥିଲେ ହେଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନୁବାଦ ଠାରୁ ରାମାୟଣ ବାଳକାଣ୍ଡର ଭାଷା ଉତ୍ତମ ହୋଇଛି ।"[୯] 'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ'ରେ 'ସମାଲୋଚନା' ଶୀର୍ଷକରେ ଜୋରଦାର ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଯଦିଓ ଏହା ପୁସ୍ତକ ସମୀକ୍ଷା ପରି ମନେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ସମାଲୋଚନାର ପରାକାଷ୍ଠା ଏଥିରେ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଏ ସମାଲୋଚନାର ସ୍ୱରୂପ ଥିଲା- "ପୁଷ୍ପମାଳା- ବାବୁ ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିରଚିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ । ଭିନ୍ନ ଦୁଇ ବିଷରେ କୋଡ଼ିଏଟି କବିତା କୁସୁମରେ ଏହି ମାଳା ଗୁନ୍ଥା ହୋଇଅଛି । x x x ଫକୀରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ ପୁଷ୍ପମାଳାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଶେଷୋକ୍ତ ମାଳତୀ ମାଳର ତୁଲ୍ୟ ମନେକରୁ । ଏଥିରେ କବି ରୂପଗୁଣ ଉଭୟ ସମାବେଶ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇ ଯେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । x x x "ନୀରବ ପ୍ରେମର" ନୀରବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭବ କରି ଭାବୁକ ମନ ନୀରବ ହୋଇଯାଏ । କବି ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ଦୁଇଟି ରମଣୀର ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଟବ ବା ପ୍ରକୃତିର ଶୋଭା ଚିତ୍ରିତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଓ ଅନେକ ପରିମାଣରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ଯଥା-

"ନାରୀ ଲଲାମ ଠାଣି ପଞ୍ଚାଳ ଜେମା ।

ଶିରୀଷ ସୁକୁମାରୀ ସୁନା ସୁସମା
ଚହଟି ଦିଶୁଅଛି ସେ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରଭା
ଚମକି ଯାଉଛି ଚଞ୍ଚଳା ଅବା
ଦିଶଇ ମୁଖ ଫିଟିବାରୁ କବରୀ
ନୀଳ ଜଳରେ ପଦ୍ମ ଭାସିଲା ପରି

x x x

ପାଣିଘେନି ବୋହୂମାନେ ଯାଉଛନ୍ତି ଘରେ
କଣେଇ କଣେଇ ଚାହୁଁଅଛନ୍ତି ଥରେ ଥରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ପରିଶେଷରେ ଏତିକି ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ କବି ଆପଣା ଭାଷାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ କରିବା ଚେଷ୍ଟାରେ ହେଉ ଅଥବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣରୁ ହେଉ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ଯାହାକି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କାନକୁ ଟିକିଏ ଅଡୁଆ ଅଡୁଆ ଲାଗିଲା । ଏ ଦେଶରେ ପିଲାମାନେ 'ଲୁଚିପୁଚି' ଖେଳନ୍ତି ନାହିଁ 'ଲୁଚକାଳି' ଖେଳିଥାନ୍ତି ଓ ଦକ୍ଷିଣା ପବନ ବଙ୍ଗଦେଶରେ 'ଝିରିଝିରି' କହୁଥିବ, ଏ ଦେଶରେ କିନ୍ତୁ 'ସୁଲୁସୁଲୁ' ବହେ ।"(୧୦)

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ 'ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା'ରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ 'ରାମାୟଣ' ସଂପର୍କରେ ଏକ ବିଜ୍ଞାପନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ବିଜ୍ଞାପନରେ ସଂପାଦକ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ କହିଥିଲେ- "ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି କୃତ ସଂସ୍କୃତ ରାମାୟଣର ଉତ୍କଳ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଦିକାଣ୍ଡ ଯନ୍ତ୍ରସ୍ଥ ଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକ ବିନାମୂଲ୍ୟରେ ୪୦୦ଖଣ୍ଡ ବିତରିତ ହେବ । ପ୍ରାର୍ଥି ମହାଶୟମାନେ ଭାଦ୍ରବ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଢେଙ୍କାନାଳ ମୁକାମ ବାବୁ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଠାକୁ ଆପଣା ଆପଣା ନାମଧାମ ଲେଖି ପଠାଇବେ । ସମୟଗତେ କାହାରି ପ୍ରାର୍ଥନା ଗ୍ରାହ୍ୟ ହବନାହିଁ ।"(୧୧)

ଉପର ଆଲୋଚନା ସୂଚନାଧର୍ମୀ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କେବଳ ଫକୀରମୋହନ ଓ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ସଂପର୍କରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥିଲା ଏହି ଆଲୋଚନା । ଫକୀରମୋହନୀୟ ଗଦ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ଜଣାଇବାର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ତେବେ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଫକୀରମୋହନ ଉଭୟ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟଧର୍ମୀ ଲେଖା ସୃଷ୍ଟିକରି ଓଡ଼ିଆ ବାଣୀଭଣ୍ଡାରକୁ ସମୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାନ୍ତଟୀକା:

୧. ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ : ଭାଗ-୧, ସଂଖ୍ୟା-୧, ୧୮୯୭ ।
୨. ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ : ଭାଗ-୨,ସଂଖ୍ୟା-୭ମ,୧୮୯୮ ।
୩. ପ୍ରଦୀପ : ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ୧ମ ସଂଖ୍ୟା, ଜାନୁଆରୀ ୧୮୮୫ ।
୪. ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା : ଭାଗ-୧୯ ସଂଖ୍ୟା- ୭, ୧୮-୨-୧୮୮୬ ।
୫. ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ : ଭାଗ- ୩, ସଂଖ୍ୟା -୧, ୧୮୯୯ ।
୬. ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା : ଭାଗ- ୧୩, ସଂଖ୍ୟା- ୮୦, ୧୬-୧୨-୮୦ ।
୭. ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା : ୩ୟ ଭାଗ, ୧ମ ସଂଖ୍ୟା,୧୮୭୨ ଜୁଲାଇ ୧ ତାରିଖ, ପୃଷ୍ଠା-୭ ।
୮. ଉତ୍କଳ ପୁତ୍ର : ୩-୬-୧୮୭୪ ।
୯. ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ : ଭାଗ-୮, ସଂଖ୍ୟା-୩୦, ୨୫-୭-୧୮୮୦ ।
୧୦. ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ : ଭାଗ-୨, ସଂଖ୍ୟା- ୮, ୨୮ ଫେବୃଆରୀ ୧୮୯୫ ।
୧୧. ବାଲେଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା : ଭାଗ-୧୨, ସଂଖ୍ୟା- ୩୭,୨୧-୮-୧୮୭୯ ।

ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ଆଗରପଡ଼ା କଲେଜ, ଆଗରପଡ଼ା, ଭଦ୍ରକ
ଦୂରଭାଷ : ୮୦୯୩୦୪୯୬୬୩